

McLuhan az üzenet

I

A százéves McLuhannek alighanem első dolga volna megnézni, hány találat jelenik meg nevére a Google Canada keresőn. Hogy a 3 710 000 találatot (húsz másodpercen belül) értékelni tudja, beüti a Toronto Egyetemen közeli kollégájának, Frye-nak a nevét, valamint mondjuk Arendtét, Marcusét és Riesmanét, akik szerfölött felkapottak voltak azokban a hatvanas években, amikor neki, McLuhannek is a leggyakrabban hangzott el a neve. Az eredmény nem ad okot a szégyenkezésre, még ha némi fejcsóválást vált is ki belőle Arendt kiemelkedése:

Frye	1 030 000
Arendt	7 200 000
Marcuse	2 370 000
Riesman	1 970 000

Nem tudom, hogy megszólal-e McLuhanben a kisördög: tőle eltérően a többieknek nincs centenáriuma, ami az ő kárára ront az összevetés hitelességén. Azt pedig igen valószínűtlennek tartom, hogy Freud nevét is beütné, hiszen nem voltak kollégák, és a mindőjükhöz képest agg bécsi mester nem volt a hatvanas évek idolya. Én mégis kíváncsi vagyok, és íráskom olvasója, ha türelmes, megéri majd az okát. Tehát Freud 43 500 000 (ugyancsak húsz másodpercen belül). A különbség hatalmas. Pedig neki sincs centenáriuma. A nevek keresettségét végül is a műveké alapozza meg:

<i>The Gutenberg Galaxy</i>	1 980 000
<i>Understanding Media</i>	35 900 000
<i>The Anatomy of Criticism</i>	11 300 000
<i>The Origins of Totalitarianism</i>	4 740 000
<i>One Dimensional Man</i>	7 530 000
<i>The Lonely Crowd</i>	3 310 000
<i>The Interpretation of Dreams</i>	14 200 000

McLuhan most még elégedettebb lenne, bár nem teljesen. Egyik alapműve – amelyhez képest a másik méltatlanul lemaradt – még az irodalomelméletben megkerülhetetlen, ugyancsak kanadai alapmű keresettségét is messze felülmúlja, nem szólva a pár évtizede oly divatos többről. Ha Freud meghatározó műve McLuhan érdeklődését éppúgy felkeltette volna, mint az enyémet, ő bizonyára annak örülne, hogy ezúttal a keresettség vetélkedőben az övé kerekedett felül. Pedig érdemes volna súlyoznia: mit ér, ha bármi évfordulós ünnepi hatás nélkül, megjelenése után száztizt évvel, vagyis az övénél kétszer idősebben ekkora egy tudományos igényű könyv keresettsége, mint Freudé? De még fontosabb, hogy Freudnak pusztán a neve – ellentétben McLuhanével (meg a többiekkel) – sokkal nagyobb találatyszámot mutat, mint a mégoly fundamentális művéé. Ami kifejezi a pszichológián messze túlsugárzó – egész életművéhez köthető – páratlan hatást.

McLuhan egykori jó barátja és kollégája írta, hogy „egy sereg ember sok éven át azt hitte vagy/és remélte, hogy McLuhan képes megmagyarázni mindent, ami a világban történik” (Sanderson és McDonald 1989: 29). A Toronto Egyetem korábbi elnöke szerint „életében McLuhan volt a legünnepeltebb egyetemi ember a világon” (Sanderson 1989: 10). Neveztek korabeli Arisztotelésznek, Kanada nemzeti erőforrásának, elektronikus fősámánnak. 1967-ben, „McLuhan évében” mindenki beszélni akart vele (Gordon 1997: 226). Ebben az évben megjelent könyve – mindjárt szólok róla külön is – valóban bestseller, közel egymillió példányban fogy el. Norman Mailer jegyezte meg, hogy a „médiум az üzenet” a huszadik században elhangzott egyik leghasznosabb észrevétel (Gordon 1997: 111). Mindenesetre emellett szól, hogy a „the medium is the message” aforizma – vagy ahogy McLuhan nevezte ezt és a hasonlókat: „verbális kézigránát” – egészen elképesztő 162 000 000 találatot jelez.

Amikor két alapkönyvét követően az ő kitüntetett évében McLuhan nyomdába küldte *The Medium is the Message* címen újabb könyvét, a szedő a korrektúrát tévesen *The Medium is the Message*-ként nyomtatta ki. McLuhan – ahogy az információ tartja magát (MMXI 2011a) – rábólintott. Így még jobb, mert, úgymond, mind a négy jelentés ül: message and mess age, massage and mass age. Magyarul sajnos nem ilyen csattanós, de azért elmegy: üzenet és zűrös kor, masszáz és tömegek kora.

Hiteles bevezető a mcluhaniádák világába. Hosszas fejtegetéseknél meggyőzőbben jelzi, miért foglalkozott fiatal irodalomtörténészként gondos filológiai értekezésében egy mármár elfeledt 16. századi angol költővel és pamfletíróval, akiben megcsodálhatta a szójátékost, a parodistát, a paradoxonok alkotóját, a nyelvzsonglőrt. McLuhan konferenciák, televízió- és rádióműsorok kedvenc szereplőjeként, a *Life Magazine*, a *Harper's*, a *Fortune*, az *Esquire* cikkírójaként, a *Playboy* interjúalanyaként avagy Woody Allen többszörös Oscar-díjas *Annie Hall*-jában váratlanul felbukkanva, ontotta a mcluhaniádákat. Ízelítőként néhány:

„A fülszöveg a könyv jövője.”

„A politika tegnapi válaszokat ajánl mai kérdésekre.”

„A tudatlanság arra vonatkozóan, hogyan használjuk fel az új ismereteket, exponenciálisan nő.”

„A hiányzó láncszem sokkal nagyobb érdeklődést érdemel, mint az összes többi együttvéve.”

„A pénz a szegény ember hitelkártyája.”

„Meglehet, hogy nincs igazam, de sohasem kétkedem.”

(MMXI 2011b)

Kétségtelen, hogy popikonként népszerűsége – Peter Gabriel „Broadway Melody of 1974” című dalában is elhangzik McLuhan neve, és e dal utóbb a *Genesis* együttes albumába is be-

kerül – messze munkái előtt járt. Woody Allen fimjében egyébként a mozijegyért sorban álló, rá hivatkozó nagyképű alaknak McLuhan odavágta: „Maga semmit sem tud a munkámról.” A kijelentést gyakran nekiszegezte azoknak, akik nem értettek egyet vele, és nem meglepő módon az elutasítás többször valóban felületes, meg nem emésztett ismeretek alapján keletkezett. De az is tény, hogy ha szó szerint semmit sem tudnának a munkájáról, nem ötlene fel sokakban ez vagy az a kiragadott állítása különféle alkalmakkor.

2

McLuhan szemléletmódjára és alaptételeire meghatározó módon hatott a Toronto Egyetem gazdaságtanára, Harold Adams Innis. Tőle tanulta, hogy a kommunikációs eszközök (médiумok) váltakozásának hatása a társadalmi szervezet formáján követhető nyomon. Olyan kultúrát hoz létre, ami az egyének beállítódását határozza meg. Innis *Empire and Communications* című könyvében odáig ment, hogy adott birodalom felemelkedését vagy hanyatlását a kommunikáció technikájában lezajló átalakulásokhoz kötötte. „Harold Innis volt az első, aki rábukkant arra a változási folyamatra, amely burkoltan benne rejlik a kommunikációs technika formáiban” (McLuhan 1962: 50). Jóllehet McLuhan Innis tevékenysége folytatásának tartja a munkásságát, tulajdonképpen egyik feltevését emelte ki és állította középpontba. „Míg Innis szerint a kommunikációs technika elsősorban a társadalmi szervezetre és kultúrára hat, McLuhan úgy találja, hogy a fő hatást az érzékelésre és a gondolkodásra gyakorolja” (Carey 1968: 285). Megengedhető leegyszerűsítéssel: Innis intézményközpontú nézőpontját McLuhan percepcióközpontúvá alakítja. Úgy véli, hogy ha felfogóképességünk a kommunikáció módja miatt megváltozik, akkor megváltozik az a mód is, ahogyan az emberek tapasztalataikat rendszerezik. A technológia változása az emberi kapcsolatok változása. A társadalmi valóságot meghatározza a kommunikációs technológia.

Ennek alapján válik érthetővé, hogy a *The Gutenberg Galaxy* címhez miért tartozik hozzá a *The Making of Typographic Man*. „A könyvnyomtatás logikája megteremtette a kívülálló, elidegenedett embert” (McLuhan 1962: 14). „A fonetikus írásbeliség révén lineárisan szervezett racionalitás egy sor egymással összefüggő megegyezésbe segít bepillantani” (McLuhan 1964: 84). Ebben a felismerésben Innisénél erősebb a Sapir-Whorf-pároshoz köthető elmélet szerepe. Eszerint a nyelv, amit beszélünk, keretet szab érzékelésmódunknak, és meghatározza azt, ahogy a kül- és belvilágot leképezzük (Sapir 1971). McLuhan innen lépett tovább: miként a nyelvet, úgy a kommunikációs technológiákat is szervesítjük, interiorizáljuk, saját magunk részévé téve őket. Ezért tartozik hozzá az *Understanding Media* címhez a *The Extensions of Man* alcím. Minden kommunikációs eszköz kiterjeszti, meghosszabbítja az embert úgy, ahogy „bármilyen kiterjesztés, bőrre, kézre vagy lábba az egész lelki és szociális komplexumra hat”. Megnöveli és alakítja lehetőségeit. Médiум bármi, ami bővít vagy erősít egy testi szervet, érzéket vagy funkciót. Ahogy többeknek fel is tűnt, ez emlékeztet Benjamin tételére a technológiáról mint szervről. (Bár McLuhan kifejezett gondot fordított elődjeinek megnevezésére, Benjamin kimaradt a listából, feltehetően őt nem ismerte.) Immár nincs különbség a mechanikus és az organikus világ között; az ember ellentmondás nélkül eggyé válik eszközeivel. Hatékonyság kiterjesztői, egyben szűrők. Szervezik és értelmezik a társas létet (lásd Bolz és Mattson 1999).

Adott kommunikációs technika felhasználása rögzíti a társadalom tagjaiban az érzékszervek viszonyát egymáshoz. Megszabja a tapasztalás szerveződésének jellegzetes módjait. „A közlési eszközök hatalmas társadalmi metaforák, amelyek nemcsak közvetítik az ismereteket, de azt is meghatározzák, hogy mi a tudás. A közlési eszközök nem pusztán a világ felé fordítanak bennünket, de azt is megmondják, milyen ez a világ; nemcsak izgatják és gyönyörködtetik érzékszerveinket, de az általuk használt érzékszervek belső arányainak megváltoztatásával ténylegesen megváltoztatják jellemünket” (Carey 1968: 285).

Még pontosabban: megváltoztatják attitűdünket. Bár mint minden lelki tulajdonság, minden diszpozíció, a jellem is ki van téve a szituatív tényezőknek és azokkal kölcsönhatásban jelenik meg, az attitűd alkalmasabb, hogy a kérdéses változásokat nyomon követhessük. Az attitűd mindig meghatározott tárgyra, személyre, intézményre irányul, és arról informál, hogy adott időben és helyzetben a kérdéses jelenségről mi a véleményünk (és milyen érzékeltek és ismeretek alapozzák azt meg), milyen érzelmeket és milyen viselkedést (tényleges cselekedetet) vált ki bennünk. Bár megesik, de nem szükségszerű, hogy a kognitív, az emocionális és a viselkedési összetevők összhangban vannak: adott kommunikációs eszköz fellépése ugyanabban az irányban és mértékben befolyásolja az attitűd e három részét. Mivel az egyes összetevőket képesek vagyunk külön-külön leírni és mérni adott hatás előtt és után, meg tudjuk állapítani, mi zajlott le, illetve mi magyarázza a diszharmonikus eredményt (lásd a megfelelő fejezeteket: Smith és Mackie 2001).

Ismerve az érzelmek elsődleges szerepét, nem meglepő, hogy gyakran az, amit az attitűd alanya nézetként (véleményként) fogalmaz meg, valójában be nem vallott és/vagy nem tudatosított érzelmeiről szól. Legszemléletesebben az attitűd markáns megnyilvánulásában, az előítéletben látható. Ami lényegében nem ítélet, hanem negatív érzelem. A kommunikációs hatás is alapjában az érzelmeken keresztül, küszöb alatt zajlik le. Minden eddiginél élesebben kitűnik az újabb médiumoknál: „a hatások nem a véleményeken vagy a fogalmakon alapulnak, hanem az érzékelés arányainak vagy a percepció mintáinak a határozott és ellenállás nélküli megváltoztatásán” (McLuhan 1964: 18).

„A szem vagy a fül technológiai kitérítése nyomán új érzékszervi arányok jönnek létre, és az embert olyan meglepő, új világgal szembesítik, amely az összes érzéklet eleven új egységbe zárulását vagy új kölcsönhatásmintáját teremti meg. A kezdeti megrázkódtatás azonban fokozatosan elenyészik, midőn az egész közösség munkája és társas élete valamennyi területén befogadja az új észlelésmódot. Az igazi forradalom azonban éppen ez a későbbi és elhúzódó szakasz, amelyben az egész személyes és társas élet az új technológia által létrehozott új észlelési modellhez alkalmazkodik” (McLuhan 1962: 23). „Új mechanizmusok jönnek létre, amikor az észlelésnek és a megítélésnek a régebbi formáiba behatol az új elektronikus korszak. Az események új, elektronikus galaxisa már mélyen előretört a Gutenberg-galaxisba. Még ha nem történik is összeütközés, a technológiák és tudatformák ilyen együttélése akkor is traumát és feszültséget szül minden élő emberben. Leghétköznapiabb és leghagyományosabb viselkedésformáink hirtelen vízköpökké és groteszk figurákká torzulnak. Megszokott intézmények és egyesülések fenyegetőnek és rosszindulatúnak látszanak” (McLuhan 1962: 279).

„Minden médium az ábécétől a komputerig az ember kiterjesztéseként mély és tartós változásokat okoz benne, és átalakítja környezetét. A kiterjesztés egy szerv, érzék vagy működés felerősítése, kibővítése, és bármikor történik, úgy tűnik, hogy a központi idegrendszer az érintett terület önvédő zsibbasztását kezdi meg, elszigetelve és érzéstelenítve annak tudatos

felismerésétől, hogy mi folyik. Ahhoz hasonló folyamat, ami a testtel sokkoló vagy stresszes körülmények között történik, vagy ami az elmében a freudi elfojtás során lejátszódik. Az önhipnózis különös formáját Narcissus-narkózisnak nevezem. Szindróma, amelyben az ember nincs tudatában új technológiája lelki és társas hatásainak, mint ahogy a hal úszik a vízben. Láthatatlanná válik éppen azon a ponton, ahol a médium keltette új környezet mindent áthat, és teljesen átalakítja érzékszervi egyensúlyunkat. [...] Egyszerű túlélési stratégia miatt az embernek tudatára kell ébrednie annak, ami vele történik, minden ilyen megértéssel járó fájdalom ellenére. A tény, hogy nem tett így az elektronikus médiumok korában, azzal jár, hogy egyúttal a szorongás kora is lett, ami viszont Doppelgängerre alakította – az anómia és az apátia terapeutikusan reaktív korává. [...] A pillanatok alatt lezajló teljes átalakulása kultúrának, attitűdöknek és értékeknek nagy fájdalmat és identitásvesztést okoz, ami csak a folyamat dinamikájának tudatosításával csökkenthető. [...] A Nyugat tipográfiai transzállapota a mai napig tartott, amikor az elektronikus médiumok bővölnek el bennünket. A Gutenberg-galaxist elhomályosítja a Marconi-konstelláció” (McLuhan 1969a: 55–56).

A variációs ismétléssel nyomatékosított jellemzés nemcsak szuggesztív, de drámai is. Voltaképpen már maga a galaxis társítása Gutenberggel, illetve az elektronikus médiumokkal is sokkoló metafora. McLuhan magyarázata szerint a galaxis „egymással semmiféle kölcsönös kapcsolatban nem álló tényezők egyidejű kölcsönhatását fejezi ki. Ez a kölcsönhatás-minta egyfelől az elektronikus felgyorsulás lényege, másfelől annak a régi gépi összekapcsolódásnak az antitézise, amely évszázadokon keresztül maga volt a racionalitás” (McLuhan és Stearn 1967: 331). Magam hajlok arra, hogy ennél az utólag megszületett érvelésnél döntőbbnek tartsam itt is a galaxis elsődleges jelentését. A Tejútrendszer kozmikus, az ember csak porszem benne. Míg a természetes galaxis emberfeletti volta eredendő, a Gutenberg-galaxist meg az utána következő Marconi-konstellációt az ember hozta létre, de teremténye fenyegeti: állandóan „traumát és feszültséget szül”, amit csak fokoz, hogy az ember gyengének mutatkozik önvédő „zsibbasztásaival” (elfojtásaival) szembeállni.

Olyan világ jött el, amelyben „a racionálisnak gondolt, összefüggő beszédet”, az összekapcsolódást a szünet, a hézag váltja fel. „Egyszerűen értelmetlenség, ha az emberek idejüket arra pazarolják, hogy panaszkodnak a logikus és racionális összefüggés eltűnése miatt, mikor valójában csak abban az illúzióban élnek, hogy ez az ember érvelési képességéhez tartozik” (McLuhan és Stearn 1967: 305). Következésképp, akik McLuhan hézagokra, mozaikokra, szünetekre épülő, ugrásokkal jellemezhető, nem folyamatos gondolatmenetét összefüggéstelensége miatt kárhoztatják, nem veszik tekintetbe, hogy ez egy másik helyénvaló forma. Ragaszkodnak az osztályozáshoz, mint a „megfigyelés végső értelméhez és céljához”. Valójában, ha szüksége van rá, mint éppen most, McLuhan is ragaszkodik ehhez, hiszen érvelése pontosan annak az osztályozó értelemnek a logikáját követi, amit alkalomadtán megtagad.

3

McLuhan mélyesen benne élt korában, és sok kortársánál szembeszökőbben átélte az 1950 utáni évek nyugati társadalmainak kulturális forrongásait, mint a televízió és a számítógép által serkentett információk közvetlen eredményeit (Varey 1999). Harminc évvel az internet népszerűvé válása előtt használta az online, a wired és a web kifejezéseket, és a

világháló jelentőségét előre látta (Levinson 1999). „Mindent egyszerre és azonnal” információs környezetről beszél, és hangsúlyozza, hogy immár nincsenek távoli helyek. Minden most és itt van!

Az elektronikus médiumok elterjedésének következményeként potenciálisan mindenki mindenkivel mindenhol érintkezik, ami egyszer és mindenkorra megszüntet minden zárt rendszert. És a pillanatnyi kapcsolatok mozaikjában fontosabb, amit az emberek éreznek, mint amit gondolnak. A közelségnek új foka a széles körű kölcsönös kapcsolat. Az ábécé és a nyomtatás lehetővé tette az ismeretek és a hatalom elterjedését, egyszersmind szétzúzta a törzsi ember kötelekeit, és individuumok halmazává robbantotta szét. „A törzsi emberre egy pillanat alatt és folyamatosan zúdult az elektronikus közlés és a sebesség; egyszersmind az emberek ismét foglalkozni kezdtek egymással. Az ember újból törzsivé válik. Az emberiség mint család ismét egy nagy törzs” (McLuhan 1962: 75).

Az azonnali elektronikus információs mozgás létrehozza a globális falut. Egy újabb sokkoló metafora. Eleddig azonban határozottan utópikus felhanggal. Bár a törzson belül sincsenek kizárva a konfliktusok, nem foghatók a törzsek, vagyis a mi és ők, az idegenek közöttiekhez. Csakhogy a visszatörzsiesüléssel óhatatlanul együtt jár az individuációra gyakorolt ellenirányú hatás: az egyidejű kultúra kiradírozza a privát individualitást. A globális falu tömegkultúrájában elveszik az egyén(iség). Az utópiából hirtelen ellenutópia lett – mármint ahogyan én olvasom.

McLuhan számolt az elektronikus médiumok sorával. Lényegüket tekintve azonban az online közönséget is éppúgy a globális falut alkotó tömegközönségnek tekintette, mint a televízióét (égi és földi csatornáktól függetlenül). Vagyis annak ellenére, hogy (előre) látta az elektronikus kommunikációs eszközök diverzifikálódását, ezt a hagyományos kommunikációba behatoló televíziós kommunikáció okozta változásokhoz képest nem tartotta gyökerében új jelenségnek. De nem azért, mert a közönség (a befogadó) tudatos, igényes szelektív és interaktív tevékenységének lebecsülte volna a szerepét.

„Ma már kezdjük felismerni, hogy az új közlési eszközök nem egyszerűen gépi trükkök illúzióvilágok létrehozására, hanem új nyelvek új és egyedülálló kifejezési lehetőségekkel. A nyomdagép nemcsak az írás mennyiségét változtatta meg, hanem a nyelv jellegét és a szerző és a közönség közötti viszonyokat is. A rádió, a film, a televízió az írott angolt a beszélt nyelv spontán változásai és szabadsága irányába tolta el. Hozzásegítettek ahhoz, hogy erőteljesen tudatosuljon bennünk az arcvonások nyelve és a testi gesztus. Ha ezek a tömegközlési eszközök csak arra szolgálnak, hogy meggyengítsék vagy rontsák a verbális és képi kultúra korábban elért szintjét, ez nem azért van, mert lényegüknél fogva rosszak. *Azért van, mert nem tudtunk időben úrrá lenni felettük mint új nyelv felett, és bekebelezni őket teljes kulturális örökségünkbe.* Ha nyugodt, elemző vizsgálatnak vetjük alá ezeket a fejleményeket, kirajzolódik az alapvető kulturális stratégia a tanteremben. [...] *A tanítás feladata, hogy hétköznapi tapasztalattá tegye a megítélés és megkülönböztetés képességét.* Kevés olyan diák van, aki valaha is képes újságokat elemezni. Még kevesebb képes értelmesen beszélni egy filmről. A művelt embert az jellemzi, hogy világosan és választékosan beszél hétköznapi dolgokról és információkról” (McLuhan 1967: 138–141).

Természetesen arról sem kellett felvilágosítani McLuhant, hogy még ha mindenki ugyanazt az egy programot nézi is, amely a legkisebb közös nevező elvét szem előtt tartva törekszik a globális falut alkotó rendkívül széles közönsége homogenizációjára, a közönség eltérő iskolázottsága, értékei, ízlése miatt akkor sem reagál pontosan ugyanúgy. De olvasatom sze-

rint McLuhan úgy találta, hogy a hangsúly nem az eltérésen, hanem a közös megnyilvánuláson van, olyannyira, hogy egy arisztokratikus kisebbséget leszámítva, amelynek tagjai eleve igyekeznek kivonni magukat a televízió hatása alól, a heterogenitás is a homogenizáción belül jelenik meg.

Ezzel szemben utóbb Castells (2005: 445) úgy véli, hogy az elektronikus kommunikáció többtényezős új rendszere következtében nem a globális falu, hanem a szegmentált társadalmak kialakulásáé a jövő. „Nem globális falu, hanem az egyedi villák és kunyhók globális hálózata jön létre” (Rantanen és Castells 2005: 24). Metafora ez is, ám belőle utópikus derű sugárzik. Amennyiben Castells arra gondol, hogy az interneten céltalanul összeviszsa szörfözők közössége nem azonosítható adott online újság napi olvasóinak közönségével, és az utóbbi is más, mint az internet révén videokonferenciát tartó entomológusoké, nincs min vitatkozni. Már problematikusabb, ha egyben arra is következtetne, hogy a szóban forgó entomológusok szükségképpen kizárhatók az adott online újságok olvasóinak tágabb közösségéből, és az utóbbiak az összeviszsa szörfözőkéből. Még problematikusabb, ha egy tudatosan szegmentált közösségi oldal regisztráltjainak létéből egyben igényességre, a kulturális örökség elsajátításának, a megítélés és megkülönböztetés képessége kiművelésének odaadó vágyára következtetne.

Ehelyett, ahogy McLuhan legrosszabb álmai nyomán látható, a közösségi oldal főként a visszatörzsisülés egyéni felelősségét nem ismerő, indulatteli reakciók gátlástalan kiélléssel (és az ezzel járó programok fogyasztásával) telített terepe. A legkevesebb, amit mondhatok: ez is hozzátartozik az elektronikus kommunikáció új rendszerének globális hálózatához. Sőt; a Castells által oly nagyra becsült interaktivitással párosult elsöprő többségi gyakorlat inkább az ehhez hasonló, aligha egyedi villák vagy kunyhók szakszerűen gondozott kiskertjének terepén zajlik. McLuhan erre nyomban rávágna: miért is várnánk mást, hiszen a médium az üzenet. Castells szerint azonban immár visszájára fordul a mcluhani aforizma, mert az információs társadalomban az üzenet jellemzői alakítják a médium jellemzőit.

Az elhíresült tétel „csupán annyit” mond, „hogy bármely médium személyes és társadalmi következményei abból az új léptékből erednek, amelyet ügyeinkben önmagunk bármely kiterjesztése vagy bármilyen új technológia nyomán alkalmazunk” (McLuhan 1964: 7). A kognitív folyamatok nem vonatkoztathatók el az őket körülvevő környezettől vagy magától a tartalomtól. A médium meghatározza a percepció módját és az előfeltételek mátrixát. Ugyanazok a szavak szemtől szembeni beszédben, nyomtatott szövegben vagy televízióban bemutatva három különböző üzenetet eredményeznek (Gordon 1997: 308–309). Alaklélektani fogalmi keretben az alak-háttér jelenség sajátos esete. A jelenséget jól szemlélteti a Rubin-serleg. Középen fehér váza, jobbra-balra fekete arcok láthatók. A fehér és a fekete képet azonban egyszerre szinte lehetetlen látni. A minta észlelése attól az iránytól függ, amellyel a határt (a szélt) a fekete és fehér között meghatározzuk. Az alak és a háttér vetélkedhetnek egymással, vagy az alak válik háttérré és a háttér alakká.

McLuhan úgy tekintett bármely technológiát, hogy ahhoz hozzátartozik a helyzet, amely előidézi, valamint az a környezet, ami létrejön, miután a technológia/médium felerősített vagy növelt, illetve elavulttá tett, csökkentett ezt-azt. Mindez akarva-akaratlan rákényszeríti magát a kultúra új formájára (McLuhan és McLuhan 1988). Nehogy egy újabb meghökkentő megállapítás nélkül maradjunk: „A médium tartalma hasonló ahhoz az ízletes húsfalathoz, amellyel a betörő eltereli a kutya figyelmét” (McLuhan 1964: 18). Vagyis a tartalom, amely alaknak látszik a médium működésére jellemző háttéren, helycserével a médiumnak mint

meghatározó alaknak a háttérévé lesz. Egyik a másikat feltételezi. Megértésük strukturális megközelítést követel: „teljes működését tanulmányozzuk, azt a miliőt, amelyet létrehoz – a környezetet, amelyet a telefon, a rádió, a filmek vagy a gépkocsi teremtett meg” (McLuhan és Stearn 1967: 316). Az adott környezet az előző technológiák hatása, s mint ilyen, új technológiáknak veti meg az alapját, ami tovább hat a társadalomra és az egyénekre. Nem látom be, hogy ettől nagy távolság választja el Castells (2005: 444) tételét a „torzító tükrök közötti visszacsatolásról”: a médiumok kifejezik kultúránkat, kultúránk pedig elsődlegesen a médiumok „szolgáltatta anyagon keresztül működik”.

4

Kétségtelenül van azonban valami – még ha úgy is tennénk, mintha nem hallanánk meg McLuhan verbális kézigránátjainak robbanásait –, ami a médiumokról szóló elgondolását egészen egyedivé teszi: a forró és a hűvös médiumnak a szembeállítás. Az előbbi vizuálisan rendkívül telített, logikus, mechanikus, lineáris, uniformizált, ismétlődő és privát. Ez a Gutenberg-galaxis világa. A hűvös médium, aminek prototípusa a televízió, hézagos, nem racionális, tapintásalapú. A forró médium rendkívüli telítettsége „az a létállapot, amely jól ki van töltve adatokkal”. A hűvös médium viszont alacsony telítettsége miatt keveset nyújt, „sok hézagot kell kitölteni”, ellentétben a forró médiummal, ami kevés lehetőséget ad erre. Ezért itt „a közönség kevésbé vesz részt”. A forró médium „kizár, a hűvös pedig bevon” (McLuhan 1964: 22–24, 84). Még a McLuhanon edzett olvasónak is nehéz megemésztenie, hogy miért volna a nyomtatott szöveg, amelyet kétségkívül vizuálisan kell felfogni, markánsabban vizuális, mint a televízió, ez az audiovizuális médium.

Alighanem még nehezebb megbarátkozni azzal, hogy miért kell a televíziót, ezt a McLuhan szerint is szerves, eleven, lüktető és a nézőt érzelmileg ellenállhatatlanul bevonó médiumot hűvösnek nevezni, ezzel is fokozva a provokációt. De ez eltörpül ahhoz a tételhez képest, hogy „a televízió mindenekfelett a tapintási érzék kiterjesztése, amely az érzékek maximális összjátékát vonja magával. [...] A tévékép megfordítja az érzéki életnek azt az analitikus széttöredezetttségét, amit a nyomtatáson alapuló műveltségi folyamat eredményezett. [...] A tévékép mozaikszerű formája részvételt és bekapcsolódást kíván, ugyanúgy, mint a tapintási érzék” (McLuhan 1964: 98).

Még ha a tévékép minősége tapintási „befoltozását” igényelné is (aminek csak igen laza metaforaként lehet egyáltalán értelme), a tapintás érzékeket és érzéseket egységbe rendező szerepe nonszensz. Révész (1950) úttörő vizsgálatai egyértelműen igazolták, hogy milyen meghatározó szerepe van a látásnak még a szobrok felfogásában is, éppen azért, hogy a látás az, ami egységbe rendezi a tapintási érzékelést. A látástól megfosztott személy tapintásával csak kezdetleges, töredékes, mozaikszerű észlelésre képes. Ez elsődlegesen a vakon születetteket vagy a látásukat korán elvesztetteket sújtja. De döbbenetes, hogy egyébként kifogástalanul látó művészek személyei is milyen gyatra benyomásokat képesek pusztán tapintással szerezni olyan szobrokról is, amelyek mellett pedig naponta elmennek sok éven át. Az érzékelést kizárólag a vizualizáció képes egységessé tenni.

McLuhan bizonnyára akkor sem adta volna fel a médiumok ellentétes két fajtájáról szóló elgondolását, ha élete végén nem találta volna úgy, hogy az agyféltekék működése közötti munkamegosztásról szóló eredmények őt igazolják. „A bal oldali félteke tartja ellenőrzés

alatt a jobb kezünket; ez a félteke a lineáris, logikus és analitikus gondolkodás, a vizualitás féltekéje. Az i. e. 5. századi görög ábécé megjelenéséig a jobb oldali, azaz az intuitív, muzikális, akusztikus, szimultán féltekének volt nagyobb a jelentősége. Ekkor hirtelen a bal oldali félteke vált fontosabbá – ekkor vált a technika és a civilizáció felé vezető út szabaddá. [...] Ez az uralom az ábécé hatalmán alapult. [...] Gutenberg kölcsönzött a bal oldali féltekének a lineáris tipográfia által roppant hatalmat. [...] A jobb félteke felel a játéért, a bal pedig a komolyságot, a logikát, a racionalitást reprezentálja” (McLuhan 1978: 14–15, 17–18).

Még ha ezúttal tartóztatni tudta volna magát egy újabb mcluhaniádától: „A harmadik világ szinte egészében a jobboldali féltekében él”, a vázoltak korrigálандók és kiegészítendők. A főníciai írásban először a mássalhangzók rendszere fejlődött ki, amelyekhez hozzá kellett gondolni (elképzelni) a magánhangzókat. Egyaránt támaszkodott mindkét féltekére. A görög vagy latin ábécé a jobb féltekét nem veszi oly erősen igénybe, és így az a képek rendelkezésére áll. A fonetikus ábécét használó népek tagjainál általában a bal félteke a meghatározó a lineáris-verbális feldolgozásban. A téri-vizuális feldolgozás pedig a jobb féltekéhez köthető. Ennyit a fonetikus írásbeliség és a vizualitás összeházasításáról.

Ahogy a legfrissebb vizsgálatok alapján kitűnik, a médium valóban bizonyos agyi aktivitási állapotokat, bizonyos agymintázatokat vált ki. Részben a médiumok hatásának köszönhetően ma erősebb a bilaterális feldolgozás. Azok a médiumok, amelyekkel szembesülünk, csak kivételesen engedik meg, hogy órák hosszát kizárólag csak képekkel avagy szövegekkel foglalkozzunk. Kép és szöveg folyvást váltakoznak, és ez elejét veszi annak, hogy maga a szöveg képi karaktert kapjon. Új szintézis, ami az agy számára kedvező, mivel így nem kell a két állapot között ide-oda váltania. A kétoldali tevékenység a médiumra is visszahat. „Az agy szcenikusává vált; az egész situációt felfogja, és nem törekszik csak egy szó vagy kép megragadására [...] ez az a mód, ahogy ma a komputerrel dolgozunk. Ez már nem horizontálisan írott szöveg, hanem egy olyan szöveg, amely vertikálisan épül fel, mivel vertikálisan tudjuk kezelni a sorokat” (Linke 2010).

Bár az egyszerű magyarázat számos esetben egysíkú és helyénvaló bonyolult érzékelésszichofiziológiai összefüggések keresése, a televízió népszerűségének megfejtése határozottan nem tartozik ezek közé. Az okok elsődlegesen lélekökonómiaiak. A készülék állandóan ott van a lakásban, és tartalomtól független, hangos, villogva változó képeivel ellenállhatatlanul felkelti az önkéntelen figyelmet. Minél kevésbé tanulta meg az ember a szándékos figyelem tartós kialakítását, annál inkább ki van szolgáltatva a külső vagy/és zsigeri ingerek vezérlésének. Annál inkább alá van vetve a legkisebb erőfeszítés ökonómiájának. Ez markáns szakítás a tipográfiai elmével. „A tipográfia a legnagyobb mértékben elfogult a kifejtés pártján: jellemzői a kifinomult képesség a fogalmi, deduktív és szekvenciális gondolkodásra; az ész és a rend nagyra értékelése; irtózás az ellentmondásoktól, képesség a tárgyilagos szemléletre és türelem a késleltetett válaszok iránt. [...] Viszont a televíziós diskurzus elsődleges célja a szórakoztatás: nem számít, hogy miről van szó és milyen szempontból, az átfogó előfeltevés szerint minden, amit látunk, a mi kedvünkért, a mi szolgálatunkra történik” (Postman 1985: 87).

Az azonnali jutalmazás fejlődéslelektanilag érthető heves vágya miatt elsősorban a kisgyerekek és tizenévesek elemi érzése ez. A környezet külső ingerei közül a televíziót – elválaszthatatlanul távkapcsolójától – kiemeli szokatlanul erős akciófogékonysága. A néző bevonása, részvétele ezen alapul; ha tetszik, szociológia meg reklámpszichológia (bármelyik programban és bármilyen csatornán). Több mint érthető, hogy a televízió csüngő gyerek

elvesztette identitását, és erőszakos erő lesz. Az erőszak az identitás keresésévé válik. Ki vagyok? Melyek a határait? És minél kevésbé világos a válasz, annál nagyobb a csábítás az erőszakra (McLuhan 1969b, 1976).

A készülék provokatív otthoni jelenléte és akciófogékonysága formálta a mai terrort világszínházzá. McLuhan szellemében: 2001. szeptember 11. a televízió teremtménye. Ami természetesen nem zárja ki a terror – a televízió megszületésétől és működésétől teljesen független – társadalmi-történelmi-gazdasági stb. okait. De ez a médium (meg világháló, meg mobiltelefon) kellett ahhoz, hogy az öngyilkos iszlám terror akkorát szóljon, mint menedzserei és aktorai igénylik; hogy valóban az ő szándékaiknak megfelelő megfélemlítő hatását kifejtse. Ha már megemlítettem, az okostelefon a televíziónál is provokatívabb médium, hiszen mindig a zsebünkben, ha ugyan nem a kezünkben van, és mutatoujjunk enyhe, kellemesen bizsergető érintésével – némi túlzással – minden folyamatosan pereg előttünk: behívható és továbbítható, ami nekünk pillanatnyilag fontos. Harminc évvel ezelőtt, bizonyára élvezve a kontrasztot, McLuhan a mai nomádot emlegette, aki információt gyűjtöget. Csak hozzá kellett volna tennie: hogy idejét jól elmúlassa.

5

A médium az üzenet jegyében McLuhan tételeinek tartalmánál is markánsabban támadja le az olvasót a móddal, ahogy kifejezi magát. „Amit elfogadható prózának nevezünk, egyetlen síkon mozog, a szójátékok nem. [...] Egész nap így beszélek a tanteremben. Nem használok szlenget, szójátékokat – mandarinprózában beszélek. [...] Amikor azonban leülök, hogy többsikú, bonyolult problémákról írjak, szándékosan áttérek a többretegű prózára. Ez művészi forma.” Jelszavakból, tényekből, idézetekből, képekből, mcluhaniádákból hatásos, művészileg összeillesztett kollázst szerkeszt, hogy szondázásait elvégezhesse. „Szondáim nyugodtan lehetnek a legmerészebbek és a legszélsőségesebbek. A szondázásoknak, hogy hatékonyak legyenek, éleseknek, erőseknek és provokatívnak kell lenniük” (McLuhan és Stearn 1967: 328–329).

Kategorikus imperatívuszához McLuhan kétségtelenül hű maradt. A dekonstrukcionista és más posztmodern mozgalmak azonban megváltoztatták intellektuális küszöbünket. A posztmodern időkre jellemző a műfajok elmosódása. Filozófiai elemzések műkritikákra emlékeztetnek, tudományos fejtegetések irodalmi egypereceként jelennek meg, történetek egyenletekkel és táblázatokkal vannak tele, dokumentumok vallomásokként hatnak, elméleti munkák útikalauzok alakját öltik, metodológiai problémák személyes visszaemlékezések formájában hangzanak el (Geertz 1994).

McLuhan bizonyára egyetértett azzal, hogy sem a természettudomány és a társadalomtudomány, sem általában a tudomány és a művészet között nem tehetünk azon az alapon különbséget, hogy az előbbiben ne lehetne stílusokról és preferenciákról, az utóbbiban haladásról beszélni. Ha – mint ez történik – új elméletek alkalmazására kerül sor, holott bizonyíték szól ellenük; ha a retorikának kiiktathatatlan a szerepe, hogy egy elmélethez új híveket térítsen meg; ha politikai tényezők jelentőségét el kell ismerni, úgy a haladás nem racionálisabb a tudományban, mint a művészetben. Feyerabend (1975) hírhedtté vált tétele szerint „bármilyen elmegy”. Ami nem azt jelenti, hogy bármilyen tudomány, de azt igen, hogy eleve semmi

sem zárható ki. Vannak sztenderdek, de mindig módosulhatnak vagy gyökeresen megváltozhatnak. Nincs örök érvényű ismerv vagy megkülönböztetés tudományon belül, illetve tudomány és művészet között.

Ám akárhogy nézzük, McLuhan nem elbeszélő irodalmat írt, nem is életfilozófiát a szopenhaueri vagy nietzschei értelmében. A szociológia, pszichológia, kulturológia metaszempontján elhelyezkedő munkásságára – habár könyveinek körkörös szerkezete Joyce-ot idézi – az íróművész vagy költő-filozófus kategóriánál a tudósé sem találóbb. A tudományok művelésében érvényes normákat nem becsülte sokra. Miért tartotta volna be? Tudósnak túlságosan művész, művésznek – vállalkozása célja és funkciója alapján – túlságosan is tudós. Vagyis esszéista?

Ha az esszét, akárcsak a lírai költészetet, a novellát vagy a regényt nyilvánvaló irodalmi műformának tartjuk, kizárólag a művészi elhitető erő és művészi igazság kérhető számon, függetlenül attól, hogy a tárgy ott kinn milyen is. Hogyan is kifogásolhatnám, amennyiben a szerző erre felkészíti olvasóját. Többnyire azonban, írjon mégoly „szépen”, a referenciális viszonyt tárgyával nem mondja fel. A lenyűgözött olvasó, aki úgy találja, hogy jól megformált gondolatokból álló szöveggel találkozik, azonban nem gondol erre. Nem merül fel benne, hogy megalapozottsága legalábbis kérdéses annak, aminek hitelt ad. Holott lenne mit tisztázni: megfelelően használta-e a szerző a forrásokat; pontosan írta-e le a kérdéses jelenséget (szöveget); ítéletei és következtetései indokoltak-e, szembesítve őket a rendelkezésre álló dokumentumokkal; amennyiben nem önkényesek, mennyiben a sajátjai? Elismerem, ezek nem kimondottan posztmodern szempontok.

Az értelmezés nem szabad asszociáció, nem korlátlan ötletáradás, nem saját vágyaink, szorongásaink, elképzeléseink rávetítése a tárgyra. Annak feltételezése, hogy kizárólag a szívnünknek kedves értelmezés a figyelemre méltó, nem az egyetlen lehetséges hibaforrás. Hogy az összes lehetséges értelmezés ápolandó, ugyancsak a kritikai (mérlegelő és ellenőrző) gondolkodás feladata. A „bármilyen elmegy” formula nem azt a képtelenséget sugallja, hogy minden egyre megy, hogy bármit lehet tenni bármivel, ami végül is semmi, hanem amellet szól, hogy előre megmondani, minek mi lesz az érvénye; egyáltalán, hogy miből mi lesz, szerföltött elbizakodott vállalkozás. Annál szembeszökőbb az értekező felelőssége utóbb.

Az esszéisztikus megközelítés általában a művészet és tudomány közötti terepmentet célozza meg. Is-is, ez is, az is, egyik sem, másik sem. Mind a kettő. A művészeteket és a tudományokat átszövő vonatkozások gazdagsága miatt minden ilyen vállalkozásban jó adag reménytelenség van, ami nem csökkenti eleganciáját és vonzerejét. Programszerűen nem törekszik ötletei alapos ellenőrzését fékező szubjektív tényezők kivonására a végeredményből. Azon van, hogy retorikailag-poétikailag minél frappánsabban megfogalmazott intuíciója újabb intuitív felvillanásnak adja át a helyét. „A szakember az, aki sohasem követ el apró hibákat, miközben a hatalmas tévedés felé tart” McLuhan ugyan némi lenézéssel említette a szakembert, de az apró hibák elkövetésétől következetesen tartózkodott.

A művészetek és a tudományok közötti terület veszélyes zóna. A belépő kockáztatja, hogy vállalkozását se ennek, se annak nem fogadják el. A kihívás akár növelheti eleganciáját és vonzerejét is. Programszerűen nem törekszik ötletei ellenőrzését fékező szubjektív tényezők kivonására a végeredményből. Ha egy jó elmélet alapvető jegyének kizárólag a pontról pont-ra tesztelhetőséget tartjuk, McLuhan úgy, ahogy van, törlendő. Hiszen gyakran szándékos, már-már paródiába hajló túlzás, pontatlanság és félreért(elmez)és jellemzi. A kritikára kész

a válasza is: „A bal féltkei kritikusok becsmérlők, mert képtelenek megérteni a jobb féltkei fogalmakat.” De: ha minden tételét oly részletesen és megfontoltan körülbástyázta volna, mint legtöbb kritikusa elvárta, aligha ünnepelnénk születése századik évfordulóját – Kánadán innen és túl. Mára McLuhan még a legszélsőségesebb mcluhaniádaival együtt sem hat képtelennek, végképp nem nevetségesnek, és cseppet sem megbotránkoztatónak.

Vállalkozásom természetéből következő kritikai megjegyzéseim nyilvánvalóan eltörpülnek a legfőbb kifogáshoz képest. McLuhan elhanyagolta a társadalmi viszonyok vizsgálatát, és technológiai determinizmusa elfogadhatatlanul redukcionista eredményhez vezetett. Ünnepezték és átkozták is „mint a történelmi materializmus oltárán fekete misét mondó, popkultusznak áldozó fekete papot”. Ennek az álláspontnak egyébként számos megnyilvánulását a hatvanas-hetvenes évekből korábban részletesen bemutattam (Halász 1985). Most megelégszem egy jóval későbbi bírálattal, amelynek Debray (1995) a szerzője. Lényegében megismételve számos bírálatot, azt kifogásolja, hogy McLuhan magát a technológiát összekeveri azzal, ahogyan a médiumokat használjuk, miközben a médiumok absztrakt, differenciálatlan erőként jelennek meg egy képzeletbeli publikum tömegfogyasztásában. A médium mindent megragadó és ragályos „manává”, az ember pedig történelmi és társadalmi kontextus nélküli mass-mediaticussá válik.

Az általánosságban gyanúsán jól hangzó érvek mérlegelése során mindenekelőtt tanácsos azt az ugyancsak általános elvet szem előtt tartani, hogy meglehetősen terméketlen azért elmarasztalni egy elgondolást/tant, amivel nem foglalkozott, ahelyett, hogy arra összpontosítanánk, amire rálátott. Hiszen nem lehet eléggé értékelni a jelentőségét annak a ma már elemi tapasztalatnak, hogy például a már említett okostelefonban mint új médiumban megtestesülő elektronikus technológia a kommunikáció minden fajtájának: tárgyától és színvonalától függetlenül bármiféle szállításnak, összeköttetésnek, érintkezésnek, tájékoztatásnak, információcserének azonnali lebonyolítására képes. Vagyis korlátlan szabályozására. Ha egyáltalán van értelme a szónak: forradalmi módon átalakítva a termelés, szolgáltatás, fogyasztás (munka- és szabadidő) szerkezetét és viszonyát egymáshoz, átszabva/újraformálva az őt létrehívó és működtető környezetet, az ember világát. Mintegy okulásul szemléltetve, amire technológiatörténetesek munkái alapján Castells (2005: 38) figyelmeztet: úgy tűnik, hogy a technológiai determinizmus tétele általában nem helytálló, mivel a technológia része a társadalomnak, nélküle a társadalom érthetetlen.

Mindaz, amit globalizációnak nevezünk, és amit McLuhan úgy írt le, mint „az emberek bevonódását egymás dolgaiba”, az elektronikus technológia nélkül teljességgel kizárt volna. Egészen más kérdés, hogy akarunk-e oly mértékig bevonódni egymás dolgaiba és viselni annak minden következményét, mint ahogyan azt friss századunk meghökkentő éveiben átélhetjük szerte a világon? McLuhan, aki már a nyolcvanas években sem osztozhatott velünk, leegyszerűsítésre csábít – nemcsak provokatív, kiélező tételei miatt. Még inkább azért, mert – jeleztem futólag – erős utópisztikus hajlandósága ellenére, többször rámutat a sötét oldalra. Ebben az értelemben nemcsak elgondolásainak tárgya, de ő maga is önellentmondásos jelenség.

Amikor azonban deklarációra kényszerül, McLuhan igen határozottan üdvösnek ítéli a globális bevonódás kényszerűségét, amit „nagyszerű demokratikus lehetőségnek” fog fel. Egyébként szigorúan magánügynek tekintett vallásos hitének megfelelően, a „felebaráti szeretetről úgy gondolkodom, mint mindenki teljes felelősségéről mindenkivel szemben. [...]

Mihelyt erre az útra léptem, kezdtem rájönni mély vallásos jelentésére. A misztikus test keresztény fogalma például – minden ember Krisztus testéhez tartozik – az elektronika körülményei között technikai tényé válik” (McLuhan és Stearn 1967: 302). McLuhant szerfölött kíváncsi és eredeti szellemként mindenekelőtt annak megismerése foglalkoztatja, ahogyan a dolgok működnek, akármi a vizsgálódás eredménye: „A morális méltatlankodás az idióták eszköze, ami méltósággal ruházza fel őket” (Benedetti és DeHart 1997: 167). Egyszersmind azonban már-már prófétai hevülettel izgatta a jelenségek morális megítélése, a jó elválasztása a rossztól. Mindenesetre nekünk, túlélőknek keserű pohár, hogy sok mindent láthatunk, de az elektronikus technológia megváltást: testvériséget teremtő erejét bizonyosan nem.

Tehát próféta volt? Görögül a profétész hírnök, szóvivő, beszélő. Aki előre megmondja, mi lesz, istentől ihletett, félig szónoki, félig költői stílus jellemzi. Aki meghirdet egy új tant. De guru is: a szanszkrit eredetű szó bizonyos területen bölcsességgel, nagy tudással és autoritással rendelkező személyt jelöl, aki másokat kalauzolni képes; tanító. McLuhan számos esszéistától eltérően, prófétákról és gurukról nem is szólva, elődeire nyomatékosan hivatkozik. Kimondottan sok odaillő adatot, dokumentumot vonultat fel, de azokat nem a tudományos bizonyítás nehézkes menetébe illeszti. Az esszéista, a próféta és a guru minősítéssel – bár meglehetősen, McLuhan szívesen fogadta – alig megyünk többre, mint a művész vagy a tudós címmel. Az osztályozás nagy ellensége maga is ellenáll, hogy besoroljuk.

Attitűdjének buktatói akkor mutatkoznak meg, ha a tudomány helyett, fölött vagy kívül kerül rá sor. Felidézi Freudot: vele együtt ő is elmondhatta volna, hogy „nem vagyok sem tudós, sem megfigyelő, sem kísérletező, sem gondolkodó. Semmi egyéb nem vagyok, mint alkatomnál fogva konkvisztádor – kalandor, ha le akarjuk fordítani a szót –, megvan bennem ennek az embertípusnak a kíváncsisága, merészsége és szívóssága” (Freud 1973: 305). McLuhan bevállása szerint Freud rá is hatott, „mint bármely más írástudó emberre”, de tőle eltérően nem tartotta veszélyesnek, ha költőnek nevezték. „Minden költőnek tapogatóznia kell ahhoz, hogy bármit felfedezzen” (McLuhan és Stearn 1967: 314, 336).

A nyilvánvaló tárgyi és értékkülönbségeken túl arra hívom fel a figyelmet, hogy Freud mindent, tehát a legképtelenebbnek tűnő elgondolásait is a ráció jegyében és a felvilágosodást meghatározó racionalitás felülkerekedéséért tett, ami McLuhanra kevésbé mondható. Mégis közös bennük az újfajta észlelés, valamint az, hogy mindkettejük tételeivel mindenekelőtt a tudománynak kell szembenéznie. Ahogy Freud tanai a pszichológia, úgy McLuhané a kommunikációkutatás megkerülhetetlen részei.

Ne feledjük: „jobb egy lehetséges magyarázat, ami válaszol kérdéseinkre, mint egy dokumentálható értelmezés, ami nem mond semmit” – írta Freud egyik legszebb és legvitatottabb értekezéséről, általános tanulásként egy művészettörténész (Collins 1997: 110).

Mert „elgondolkodtatta az embereket oly módon, ahogyan soha nem tették volna nélküle” – így McLuhanról Gordon (1997: 333).

Fenntartása ellenére a hatása alól szabadulni nem kívánó Castells pedig cáfolatát is mcluhaniádába csomagolta: „az üzenet maga a médium”. És nem habozott fejet hajtani: „McLuhan génusz volt”. Ha e fogalmat csak az egészen kivételes korszakos alkotótehetségeknek tartjuk fenn, amilyen Einstein, Picasso vagy éppen Freud volt, Castells alighanem túlzott. De vitán felül pontos volt abban, amit hozzátett: McLuhan „új ablakokat nyitott, és nem zárta be azokat. A lezárt fogalmak a tudomány végét jelentik” (Rantanen és Castells 2005: 24).

Hivatkozott irodalom

- Benedetti, Paul és Nancy DeHart (1997): *Forward Through the Rearview Mirror. Reflections on and by Marshall McLuhan*. Scarborough: Prentice Hall.
- Bolz, Norbert és Michelle Mattson (1999): Farewell to the Gutenberg-Galaxy. *New German Critique* 78: 109–131.
- Carey, James W. (1968): Harold Adams Innis and Marshall McLuhan. In *McLuhan: pro+con*. Raymond Rosenthal (szerk.). Baltimore: Penguin.
- Castells, Manuel (2005): *A hálózati társadalom kialakulása. Információ kora. 1.* Budapest: Gondolat.
- Collins, Bradley I. (1997): *Leonardo, Psychoanalysis and Art History*. Evanston: Northwestern University Press.
- Debray, Régis. (1995): *Media Manifestos. On the Technological Transmission of Cultural Forms*. London: Verso. Részletek online: <http://www9.georgetown.edu/faculty/irvinem/theory/Debray-MediaManifestos1.pdf> (2011. november 11.)
- Feyerabend, Paul K. (1975): *Against Method: Outline of an Anarchistic Theory of Knowledge*. Atlantic Highlands, NJ: Humanities Press. Magyarul: *A módszer ellen*. Budapest: Atlantisz, 2002.
- Freud, Sigmund (1973): Letter to Fliess. In *Sigmund Freud élete és munkássága*. Jones Ernst. Budapest: Gondolat.
- Geertz, Clifford (1994): Elmosódott műfajok: a társadalmi gondolkodás átalakulása. In *Az értelmezés hatalma*. Budapest: Osiris. 168–285.
- Gordon, Terence, W. (1997): *Marshall McLuhan: Escape into Understanding-A Biography*. New York: Basic Books.
- Halász László (szerk.) (1985): *Vége a Gutenberg-galaxisnak?* Budapest: Gondolat.
- Levinson, Paul (1999): *Digital McLuhan: A Guide to the Information Millennium*. London: Routledge. <http://www.cyberchimp.co.uk/U75102/levinson.htm#ch3> (2011. november 11.).
- Linke, Detlef B (2010): „Az agy az üzenet és nem a médium.” *A médiumok neurológiája*. www.c3.hu/~tillmann/forditasok/LINKE/azagyw.html (2011. november 11.).
- McLuhan, Marshall (1962): *The Gutenberg Galaxy*. Toronto: University Press of Toronto.
- McLuhan, Marshall (1964): *Understanding Media*. Toronto: University of Toronto Press.
- McLuhan, Marshall (1967): Explorations. In *McLuhan Hot and Cool*. Gerald E. Stearn (szerk.). New York: Dial Press.
- McLuhan, Marshall (1969a): Playboy Interview. *Playboy* 3: 55–56.
- McLuhan, Marshall (1969b): *The Mechanical Bride: Folklore of Industrial Man*. London: Routledge & Kegan Paul.
- McLuhan, Marshall (1976): Making Contact with Marshall McLuhan. In *Electric Media*. Less Brown és Sema Marks (szerk.). New York: Harcourt, Brace Jovanovich, 148–158.
- McLuhan, Marshall (1978): Biennale Seminar on Video Venice. In *Art, Artist and Media*. Graz.
- McLuhan, Marshall és Gerald E. Stearn (1967): A dialogue. In *McLuhan Hot and Cool*. Gerald. E. Stearn (szerk.). New York: Dial Press.
- McLuhan, Marshall és Eric McLuhan (1988): *Laws of Media: The New Science*. Toronto: University of Toronto Press.
- MMXI (2011a): *MMXI – Celebrating 100 years of McLuhan*. www.marshallmcluhan.com/commonquestions.
- MMXI (2011b): *MMXI – Celebrating 100 years of McLuhan*. www.marshallmcluhan.com/mcluhanisms.
- Postman, Neil (1985): *Amusing Ourselves to Death. Public Discourse in the Age of Show Business*. New York: Penguin Books.
- Rantanen, Terhi (2005): Interjú Manuel Castells-szal: Az üzenet maga a médium. *Információs Társadalom* 5(4): 18–29. http://epa.oszk.hu/01900/01963/00015/pdf/infortars_2005_05_04_018-029.pdf (2011. november 11.).
- Révész, Geza (1950): *Psychology of the Art and the Blind*. London: Longmans Green.
- Sanderson, Georg és Frank McDonald (szerk.) (1989): *Marshall McLuhan: The Man and his Message*. Golden. Colorado: Fulcrum.
- Sapir, Edward (1971): *Az ember és a nyelv*. Budapest: Gondolat.
- Smith, Eliot, R. és Diane M. Mackie (2001): *Szociálpszichológia*. Budapest: Osiris.
- Varey, Richard J. (1999): Marketing, Media, and McLuhan: Rereading the Prophet at Century's End. *The Journal of Marketing* 63: 148–153.